
ЕНЦИКЛОПЕДИСТИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

УДК 94(47)«Чумаченко»

ЧУМАЧЕНКО ВІКТОР КИРИЛОВИЧ (1956–2017): ЖИТТЄВИЙ І НАУКОВИЙ ШЛЯХ ЕНЦИКЛОПЕДИСТА З КУБАНІ

Анатолій Авраменко

*Краснодарська крайова громадська організація
«Співдружність Кубань-Україна»,
Краснодар, Росія*

Статтю присвячено філологу (літературознавцю), історичу й енциклопедисту В. Чумаченкові. Автор, спираючись на власний досвід дружнього спілкування з науковцем та окремі джерела, подає цікаві біографічні факти, розповідає про життєві й наукові пріоритети, найважливіші проекти одного з найвидатніших українців у Росії. Опис життєвого й наукового шляху В. Чумаченка окреслює також загальний стан українського етносу на Кубані, зокрема його культурний стан й перспективи розвитку.

Ключові слова: Чумаченко В., україністика, Кубань, енциклопедистика.

Єдиним і останнім справжнім українцем на Кубані донині був кандидат філологічних наук, професор Віктор Кирилович Чумаченко. На жаль, 5 грудня 2017 року ми раптово втратили його.

За паспортними даними, майбутній професор і видатний дослідник народився 26 квітня 1956 року. Проте він зауважував, що це помилка, і завжди святкував свій день народження 26 березня. Народився В. Чумаченко у станиці Ахметовська, що розташована на правому березі р. Велика Лаба в нагірній лісовій частині краю, біля Карачаєво-Черкесії, на місці якої спочатку було засновано невелике укріплення Ахметогорське (бо поруч була Ахметгора). Гарнізон складала рота піхоти та півсотні донських козаків. Перші тамтешні поселенці – лінійні козаки, а також переселенці з Полтавської та Харківської губерній.

Батько майбутнього вченого, Кирило Петрович, був колгоспним ковалем; мати, Марія Федорівна, працювала в рільничій бригаді. Здавалося, доля Віктора була визначена: діти колгоспників зазвичай повторювали шлях батьків. Проте хлопчик дуже багато читав, хоча це й заборонялося. Навіть під ковдрою він підсвічував текст ліхтариком і читав. Про це він розповідав у кінці життя, коли скаржився на поганий зір. У далекій від крайового центру станиці була чудова бібліотека з творами всіх російських класиків, кубанськими виданнями 20-х років, комплектами старих російських журналів.

На Чумаченка справила неабияке враження його знахідка на горищах старих книг 1920-х – початку 1930-х років, виданих на Кубані українською мовою. Так він дізнався про те, що в радянській історії був нетривалий період українізації, коли створювали українські школи, друкували книги, журнали й газети, а потім все раптом припинилося: видане українською мовою знищувалося, а представники української інтелігенції зазнали репресій. Мало хто з них вижив. Це була заборонена тема – люди боялися навіть згадувати українізацію, так само, як Голодомор і своє козацьке походження. Дізнавшись про це, Віктор Чумаченко почав шукати і дбайливо зберігати те, що випадково вціліло з українських видань, зокрема підручники і «Кобзарі» Тараса Шевченка. Через десятиліття його українська бібліотека стала найбільшою на Кубані. Її перлиною було зібрання «Кобзарів», опублікованих у різних країнах різними мовами. Наразі невідомо, як складеться доля цієї бібліотеки, бо ставлення до всього українського в Росії сьогодні вкрай вороже, особливо після початку агресії 2014 року.

Місцеві краєвиди і залишки старовини спонукали вивчати історію, слухати розповіді старих людей про минувшину, збирати байки та пісні, старовинні речі. Ще школярем Віктор Чумаченко очолив один з найкращих тоді на Кубані шкільних краєзнавчих музеїв. Звісно, В. Чумаченко цікавився історією станиці, а також походженням своєї родини. Він казав, приміром, що мамин предок Гололоб служив у якомусь московському приказі ще у XVII ст. Можливо, це сімейна легенда, але псевдонім Гололоб Віктор використовував у своїх публікаціях. За сімейним переказом, його прадід Іван Чумаченко переїхав з родиною у станицю Ахметовську з Воронежської губернії, де тоді велику частку населення складали українці.

Районна газета надрукувала перші вірші В. Чумаченка, коли йому було 13 років. На нього звернули увагу кубанські письменники В. Неподоба, І. Бойко, І. Варавва. Саме вони наставили Віктора на літературний шлях. У шкільні роки В. Чумаченко очолював краєзнавчий музей. У 1972 році Віктор переміг на крайовому конкурсі «Чи знаєш ти свій край?»

За роки навчання на філологічному факультеті Кубанського державного університету (1973–1978) Чумаченко продовжував писати й друкувати вірші, невеликі газетні статті. У 1974 році вірші першокурсника опублікували в книзі «Горизонт», потім у збірниках «Стихи молодых» і «Щедрость». Згодом він працював як літературний співробітник Бюро пропаганди художньої літератури та редактор літературно-художнього часопису «Кубань» Краснодарської крайової письменницької організації (1978–1980), був старшим методистом, старшим редактором репертуарно-бібліографічного та редакційно-видавничого відділу Краснодарського крайового науково-методичного центру народної творчості і культосвітроботи (1980–1983). Він набував досвіду і прагнув до наукової праці.

У 1983 році В. Чумаченко отримав рекомендацію Краснодарської крайової письменницької організації і почав навчання в аспірантурі у Москві – в Літературному інституті імені М. Горького. Його науковим керівником був теоретик літератури Володимир Іванович Гусев. У травні 1988 року в академічному Інституті світової літератури відбувся захист кандидатської дисертації на тему «Жанрово-стильові тенденції в сучасній російській поезії (до теорії малих ліричних форм)» за спеціальністю 10.01.08 – теорія літератури. Щоб у Росії мати можливість опрацювати якнайбільшу кількість джерел, треба жити в Москві або Петербурзі, але не в Краснодарі, який, між іншим, ніколи не був центром гуманітарних наук.

Найбільша крайова наукова бібліотека імені О. Пушкіна вже в 70-х роках не мала місця для нових надходжень, і деякі видання, які вважалися неактуальними, там знищували, щоб звільнити місце для нових книжок, часописів та газет (це при тому, що можна було зайві книги передати в інші бібліотеки краю, до речі, дуже убогі). Таке варварство триває й досі. Вороже ставлення крайової влади до історії козацтва, низький рівень наукової роботи в Краснодарі загалом спонукали В. Чумаченка шукати можливість продовжувати дослідницьку роботу в Москві. Та знайти там постійне житло неможливо для людини, яка не має великих статків, на роботу не брали без московської прописки. Тому Чумаченко протягом 1987–1991 років працював викладачем літератури і російської мови Конаковського енергетичного технікуму.

Маленьке місто Конаково, що отримало назву на честь революціонера Порфірія Конакова, розташоване на південному сході Тверської (у той час – Калінінської) області. У вільний час залізницею Чумаченко добирався до Ленінградського вокзалу Москви дві з половиною години, щоб попрацювати в найбільшій бібліотеці СРСР. Звичайно, там він знаходив раритети, про які в Краснодарі навіть не чули. За таких умов влаштувати особисте життя

було вкрай важко – Віктор Кирилович лишився на все життя неодруженим. Відданість науці забирала весь час.

Від кінця 80-х років навіть консервативна Кубань почала змінюватися – стихійно виникали козацькі громадські організації, які місцева адміністрація прагнула використовувати для досягнення своїх цілей. Відродження кубанського козацтва та реабілітація позабутих імен письменників, учених і краєзнавців покладали сподівання на можливість реалізації наукових проєктів Чумаченка на рідній Кубані. Він наважився повернутися, що сталося в жовтні 1991 року.

Згодом неодноразово я чув від Віктора, що у Краснодарі жодних наукових перспектив він не бачить, що треба знову повертатися кудись під Москву, щоб працювати у найбільших бібліотеках, спілкуватися з провідними науковцями. Однак для здійснення цих планів бракувало коштів і міцного здоров'я. А чому не в Україну, яку він дуже любив? Віктор відповідав на це: «А кому ми там потрібні? Вони свою науку не підтримують».

В. Чумаченко мав за мету активізувати відродження української культурної традиції на Кубані. Спочатку сподівався, що незалежна Україна підтримує, але даремно. Дійсно, байдужість українських урядовців до проблем східної діаспори вражаюча. Численні спроби керівників українських громадських організацій (М. Тернавського, О. Голуба, М. Сергієнка, І. Скибіцької, О. Слободяна) отримати хоча б якусь фінансову підтримку від профільних міністерств чи в Генеральному консульстві у Ростові-на-Дону були даремними – див. напр.: [12]. Деякий час за свій кошт ентузіасти української культури друкували мізерним накладом «Вісник Товариства українців Кубані». Саме там у 2005 році опубліковано вкрай песимістичне інтерв'ю В. Чумаченка [11], на яке у Києві не звернули увагу ті, хто відповідає за зв'язки з українською діаспорою. До речі, цього ж року він став професором.

Якось у Києві один з керівників Українського інституту національної пам'яті із захопленням розповідав про свої подорожі в Європу, де він вивчав проблему збереження національної пам'яті серед українців-емігрантів. Я спитав його: «А чому Ви жодного разу не були на Кубані і там не вивчали те ж саме?». Він розгубився і не знав, що відповідати. Попри свої песимістичні настрої Віктор Чумаченко завжди працював, навіть не сподіваючись на те, що ми побачимо втішні результати. Він працював на майбутнє. Любив Україну, добре розумів, що вона значить для справжнього кубанця. Саме тому пройшов стажування у 1994 році в Інституті підвищення кваліфікації працівників культури України (Київ), багато працював у столичних бібліотеках.

Знайти у Краснодарі кандидатів філологічних наук роботу за фахом складно. Протягом 1991–1992 років В. Чумаченко працював головним спеціалістом з реклами та інформації Краснодарського сільськогосподарського науково-дослідного інституту ім. П. П. Лук'яненка. У 1992 році його запросили до Краснодарського державного університету культури і мистецтв

(КДУКМ). Відтоді він завідував кафедрою літератури (при тому, що доцентом став у 1995 році) і водночас був деканом інформаційно-бібліотечного факультету (1993–1996), директором Науково-видавничого центру того ж університету, виконував обов'язки відповідального секретаря редакції журналу «Кубань: проблемы культуры и информатизации», потім – першим заступником головного редактора регіонального наукового журналу «Культурная жизнь Юга России» (1999–2013). Фактично всю основну роботу в журналі виконував В. Чумаченко, оскільки головним редактором була ректор І. І. Горлова, яка на це не мала часу. Саме Віктор Кирилович зробив усе, щоб цей журнал КДУКМ Вища Атестаційна Комісія визнала фаховим. Друкуватися тут для кубанських науковців стало престижно.

Робота забирала весь час. Однак дуже заважала актуальна для Краснодару проблема – відсутність нормального житла, придатного для плідної наукової праці. Від ректора В. Чумаченко отримав службову двокімнатну квартиру в гуртожитку поруч із роботою. Це було зручно, але він міг там жити лише за умови працювання в університеті. Подальша доля науковця нікого не цікавила. Саме там Віктор Кирилович поступово зібрав унікальну бібліотеку, витрачаючи всі вільні гроші на книжки. Тоді він ще не знав, що йому доведеться боротися за право жити у власній квартирі.

Замість того, щоб влаштувати своє приватне життя, як це робить абсолютна більшість із нас, В. Чумаченко допомагав усім, кого цікавить історія кубанського козацтва, місцева література, різні питання краєзнавства або кому лишень потрібна порада чи допомога в життєвій ситуації. Разом із підготовкою до друку чергового числа наукового журналу в своєму університеті він завідував відділом історії в крайовому літературно-історичному журналі «Родная Кубань», що видається з 1998 року (головний редактор – письменник Віктор Ліхоносов). Деякий час В. Чумаченко очолював комісію з літератури Фонду культури кубанського козацтва, був вченим секретарем регіональної громадської організації «Товариство українців Кубані» і редактором її газети «Вісник Товариства українців Кубані».

Неабиякі наслідки для Віктора Кириловича мало стажування в Німеччині у 1995 році на філософському факультеті Українського вільного університету в Мюнхені. Сталося диво, ймовірно, головне за все життя. Два місяці він плідно працював там у бібліотеці, в якій є всі діаспорні видання, зокрема кубанські [13]. У СРСР цей науковий осередок вважався одним з головних центрів антирадянської пропаганди, «гніздом українських буржуазних фальсифікаторів». Та виявилось, що головними фальсифікаторами були саме радянські ідеологи, пропагандисти та псевдовчені, а в Мюнхені В. Чумаченко знайшов багато матеріалів, які знищували в СРСР та намагалися замовчувати.

Саме там він особисто познайомився з видатними науковцями сучасності, про яких не згадували радянські енциклопедії. Серед них був відомий український лінгвіст, літературознавець, культуролог Юрій Шевельов

(псевдоніми – Гр. Шевчук та Юрій Шерех), який свої ґрунтовні дослідження писав українською, англійською, німецькою, російською, польською, французькою мовами. Не важко уявити собі, якими очима після цього В. Чумаченко дивився на багатьох краснодарських професорів, які зазвичай не володіли жодною іноземною мовою, але критикували закордонних «фальсифікаторів», твори котрих ніколи не бачили. Своїм культурним рівнем такі «фахівці» нагадували хуторян. Віктора Кириловича обурювали кубанські традиції «кумовства и аккуратно прилизанной серости», внаслідок яких «талантливому человеку ни за что не состояться, что всякий, кто чувствует в себе хоть искру божьего таланта, должен убежать отсюда куда глаза глядят, желательно, в столицу, где есть возможность раствориться, исчезнуть с глаз завистливых и мстительных в своей бездарности кубанских нетопырей» [21]. Таке оточення часто викликало у Віктора Кириловича бажання полишити Кубань назавжди, бо навіть у Краснодарі справжніх інтелігентів ніколи не було багато. Але куди б він поїхав?

Інколи терпіти було вже неможливо, коли місцевий графоман вважав себе класиком і розповсюджував дурниці, а місцева адміністрація цьому сприяла і рекомендувала його писанину вивчати в кубанських школах. Таким графоманом, зокрема, В. Чумаченко вважав відомого на Кубані краєзнавця Віталія Бардадима, який не мав історичної чи філологічної освіти, але повчав істориків та літературознавців, не читаючи їхніх текстів, піддавав їх нищівній критиці. Під псевдонімом Віктор Кирилович надрукував дуже різку, але справедливу критику книжок Бардадима [8]. Піднявся галас – всі зрозуміли, хто писав (бо крім Чумаченка так якісно написати ніхто не міг), один з авторитетних краснодарських істориків взяв під захист розгубленого Бардадима і надрукував зовсім не переконливу відповідь під псевдонімом «Сибіряков» (і теж всі зрозуміли, хто писав). Чому він це зробив? Мабуть тому, що Чумаченко на прикладі Бардадима критикував «манкуртів», які забули мову своїх батьків та дідів. Батько професора, який ховався під псевдонімом «Сибіряков», був з Вінниччини, а сам професор закінчив перший клас у Львові, про що потім мовчав і казав, що не розуміє української мови.

На Кубані десятиріччями замовчували літературну та наукову спадщину багатьох авторів, чия творчість не відповідала більшовицькій ідеології. Як писав пізніше В. Чумаченко, «Весной и летом 1933 г. на задворках станичных и городских библиотек запылала костры из украинских книг. В костер полетели сочинения Т. Шевченко, И. Франко, Леси Украинки, книги местных украиноязычных писателей» [18]. Навіть німецькі нацисти знищували набагато менше – за списками, а на Кубані тоді намагалися знищити все, що написано українською мовою. Такий комуністичний «книгоцид» нагадував середньовіччя. Деяких авторів забороняли навіть згадувати, інших згадували, щоб покритикувати. Чумаченко повертав нам ці імена і тексти. В. Чумаченко розумів, які можуть бути наслідки від його діяльності, але ро-

бив те, що вважав справою свого життя. При тому, приписати йому український націоналізм було важко (хоча нема нічого неможливого для нащадків НКВС) – він був дуже об'єктивною і толерантною людиною. Ось як оцінює його кабардинський професор Зухра Кучукова: «Все знали, що Чумаченко – великолепний текстолог, літературовед, культуролог: рукопись, котрою коснулася его рука, превращалась в маленький шедевр, где “комар носа не подточит”. В этом убеждается каждый, кто берет в руки экземпляры основанного им журнала “Культурная жизнь Юга России”, который сыграл громаднейшую роль в развитии научного кавказоведения, консолидации ученых региона. Говорят, дружба народов состоит из дружбы людей и об этноколлективах, городах мы судим по отдельным его представителям. Благодаря Виктору Чумаченко Краснодар и кубанские казаки у моих коллег и у меня ассоциируются с высокой культурой, врожденной интеллигентностью, душевной щедростью, тонким чувством юмора» [6].

У Мюнхені В. Чумаченко відкрив для себе стільки нового, що лишалося тільки писати наново всю історію Кубані, але починати треба було з повернення із забуття імен авторів, які писали у ХІХ–ХХ ст. Зараз нелегко навіть згадати всі імена авторів, тексти яких вивчав і друкував Віктор Кирилович: Степан Ерастов, Микола Канівецький, Володимир Скидан, Симон Петлюра, Олександр Півень, Олександр Кошиць, Митрофан Дікареєв, Іван Подушко, Іван Прийма, Гаврило Доброскок, Пилип Капельгородський, Василь Барка (Очерет), Сергій Грушевський, Іван Дорожний (Міненко), Василь Дроздовський, Яків Жарко, Тимофій Іващенко, Михайло Клочков, Григорій Концевич, Юрій Коржевський, Федір Кубанський (Горб), Антон Лещенко, Юхим Литовченко, Семен Підгайний, Михайло Поночовний, В'ячеслав Потапенко, Василь Прохода, Василь Іванис, Павло Горгулов, Михайло Садиленко, Михайло Сало, Тихон Строкун, Омелян Розумієнко, Іван Шаля, Дмитро Нитченко, Олекса Кирій, Василь Орел... З деякими авторами, яким пощастило опинитися в еміграції, В. Чумаченко листувався, уточнював навіть дрібниці. Позаяк для нього дрібниць не існувало – кожна з них могла бути шляхом до нових знахідок, якщо є аналітичний розум.

Там, у Мюнхені, він вчився працювати як науковець європейського рівня. Особливо цьому сприяла спільна робота з Ю. Шевельовим над підготовкою до видання коментованого тексту твору дореволюційного кубанського літератора Василя Мови (відомого також під псевдонімами В. Лиманський, В. Мигуцький, В. Мигученко) «Куліш, Байда й козаки» [10]. З того часу Віктор Кирилович став найкращим кубанським текстологом – це видно, коли ми читаємо літературні та мемуарні тексти, що вийшли за редакцією Чумаченка. Не можна не погодитись із А. Слуцьким – «ніхто з кубанських філологів й істориків ніколи так послідовно не займався публікаторською роботою» [13]. Маючи від природи чудову пам'ять, В. Чумаченко згадував фрагменти інформації, які склалися в систему, дозволяли зробити унікальну реконструкцію біографії чи події. Його коментарі, що завжди вимагали ви-

вчення великої кількості довідкових матеріалів, набагато підвищують наукову цінність публікацій.

Енциклопедії, словники, різні довідники складали велику частину бібліотеки В. Чумаченка. Саме тому маємо приклад органічного поєднання дослідника, його наукової бібліотеки та особистого архіву. Крім цього, величезний обсяг інформації міститься в комп'ютері. Майже щодня він працював над текстами. Це був його спосіб життя – інакше він не міг. Кожен день нові знахідки і відкриття. Захоплений наукою, він забував стежити за станом свого здоров'я, а воно завжди потрібне, якщо ми хочемо продовжувати активне життя. Однак слідкувати за цим не було кому.

Ґрунтовна ерудиція, помножена на громадську активність, бажання згуртувати фахівців навколо цікавої проблематики спонукали Віктора Чумаченка до ініціювання та організації низки наукових конференцій, присвячених вивченню історії, літератури та культурної спадщини Кубані. Передусім йдеться про «Кухаренківські читання» (1993, 1996, 1999, 2010) – конференції, присвячені пам'яті кубанського літератора і друга Тараса Шевченка – генерал-майора Якова Герасимовича Кухаренка, який був також виконувачем обов'язків наказного отамана Азовського, а потім Чорноморського козацьких військ. Згодом це були «Кубанські літературно-історичні читання» (1999, 2000, 2001, 2002) тощо.

Вищезазначеному сприяла багаторічна співпраця Віктора Кириловича з Краснодарським історико-археологічним музеєм-заповідником імені Є. Феліцина, а також із його філією – Літературним музеєм ім. Я. Кухаренка. Загалом у нього був талант знаходити потрібних людей і навертати їх до співпраці. У Краснодарі до таких належали: видатний книгознавець, історик бібліотечної та бібліографічної справи Аркадій Слуцький, відомий історик чорноморського та кубанського козацтва Борис Фролов, український громадський діяч Микола Сергієнко та інші. Неодноразово приїздили в Краснодар друзі та колеги В. Чумаченка з України – геральдист Юрій Савчук, етнолог Галина Бондаренко, історик Владислав Грибовський. Багато з ким він співпрацював засобами віртуального зв'язку (Інтернет), ніколи не бачивши людини, але наукові стосунки склалися в цілу мережу і нагадували зв'язки інституту, яким насправді був Віктор Кирилович.

Творчі контакти В. Чумаченка постійно зростали, як і його науковий авторитет. З ініціативи «Українського культурологічного центру» (м. Донецьк) та Донецького відділення НТШ у 1998 році Вадим Оліфіренко і Віктор Чумаченко створили унікальний посібник-хрестоматію для кубанських школярів 5–7 класів з української літератури і літературного краєзнавства «Козак Мамай» [9]. До книги ввійшли твори різних жанрів усного народного слова, вірші, оповідання, нариси кубанських письменників – Якова Мішковського, Якова Кухаренка, Василя Мови (Лиманського), Якова Жарка, Олександра Півня, Никифора Щербини, Івана Варавви, Дмитра Чуба (псевдо Дмитра Нитченка), твори видатних українських літераторів Тараса Шев-

ченка, Марка Вовчка. Ця чудове видання містить тексти українською мовою та її кубанською говіркою («балачкою»), адаптовані для російськомовних шкіл. Наклад – в 3000 примірників, але через стримане (а інколи відверто вороже) ставлення місцевої адміністрації до української тематики книга не набула широкого поширення й популярності, хоча автоекспедиція на Кубань від Української всесвітньої координаційної ради на чолі з М. Горинем, що відбулася 2003 року, все ж виявила це видання в деяких кубанських школах. Прикметно, що вчителі в телеінтерв'ю для українських телеканалів гордо називали його «своїм» (тобто кубанським) виданням, хоча на першій сторінці надруковано: «Київ–Донецьк–Краснодар»). В. Білецький вважає це відмінною оцінкою: «книга, видана у Донецьку, не сприймається як чужорідний продукт, вона органічно влилася у сучасні процеси національно-культурного життя нащадків козаків-чорноморців» [3]. На жаль, нині знайти цю книгу читачеві непросто.

За сприяння голови Донецького відділення Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) В. Білецького протягом 2004–2007 років у Краснодарі В. Чумаченко створив невелику групу членів НТШ, до якої ввійшли А. Слуцький, С. Осецький, А. Авраменко, К. Вакуленко, В. Чурсіна, О. Нирко. Наукові праці членів осередку відтоді друкують у «Донецькому віснику НТШ», у «кубанських» розділах. За оцінками сучасного дослідника Кубані Д. Білого, це є найбільша колекція публікацій кубанських учених в Україні за останні роки.

Якось я спитав Віктора Кириловича, чому він не шукає спонсорів на Кубані – наприклад, відомий фольклорист, дослідник народних пісень, професор, художній керівник і генеральний директор Кубанського козачого хору народний артист Росії та України Віктор Захарченко має дуже великі статки, їздить з гастролями в різні країни, пісні, що співає його хор, Україна сприймає як свої національні – хто, як не він, може допомогти надрукувати книгу українськомовного автора, який колись жив на Кубані? Це дуже впливова людина, яка вирішує всі питання в крайовій адміністрації, він отримав від неї для свого хору (який є брендом Краснодарського краю!) дуже велику споруду колишнього Будинку політичної освіти з двома концертними залами біля колишнього крайкому партії. На це В. Чумаченко з посмішкою відповів: «Захарченко ніколи нікому копійкою не допоміг». З часом я зрозумів, чому.

Потім я звернув увагу на двері кабінетів КДУКМ на поверсі, де працював Віктор Кирилович: на табличках я прочитав прізвища керівників: Туравець, Яремчук, Чумак... Це ж українські прізвища! Невже ж тут не можна знайти підтримки? А В. Чумаченко сумно подивився на мене, на наївну людину, і казав у відповідь: «Якщо Ви скажете їм, що вони українці, то вони перелякаються і будуть відхрещуватися від усього українського. Бо посада і кар'єра для них найдорожче». Потім я, людина некубанського походження, переконався, що будь-яка спроба публічно обговорювати проблеми української

історії і культури викликає шипіння недоброзичливців, для яких це означає «націоналістичний шабаш», хоча таких претензій не мають громадські організації вірмен, адигейців, євреїв, чеченців та інших [2]. Тому, розуміючи політичну кон'юнктуру, В. Захарченко завжди наголошує на тому, що його хор співає не українські, а кубанські козацькі пісні. Наприклад, «Розпрягайте, хлопці, коней», «Варенички» та інші, чим завжди дивує українців, які співають те ж саме.

За кошти крайової адміністрації при хорі Захарченка працює Науководослідний центр традиційної культури на чолі з професором М. Бондарем, головна мета якого – не тільки збирати і вивчати народну культуру Кубані, а й доводити, що ця духовна спадщина не належить українському народові (щоб не було підґрунтя для сепаратизму!). Саме тому М. Бондар насаджує теорію, згідно з якою вже на початку ХХ ст. у Кубанській області нібито склався єдиний субетнос «кубанське козацтво», що відірвався від українського народу. Подібні фальсифікації завжди викликали обурення Віктора Чумаченка, який спростовував це у своїх публікаціях і писав, що «теория нового субэтнуса (кубанцы – это русские казаки) носит идеологический, а не научный характер» [17].

Розуміючи хибність своїх аргументів, М. Бондар навіть у наукових публікаціях інформував «компетентні органи»: «Хтось і чомусь посилено працює над проектом створення могутньої української діаспори, на зразок класичної вірменської, що сформувалася, і конструйованої польської, яка б лобювала соціально-економічні і політичні інтереси певних кіл. Цим пояснюються побажання, частково реалізовані, щодо створення своїх різнопланових організаційних, координаційних структур, українських шкіл, своїх ЗМІ, обов'язкової закупівлі (або видання) книг українською мовою, відкриття українських православних храмів (?) тощо» [4]. Закономірно, на подібні сигнали у ФСБ не могли не реагувати.

Яким контрастом виглядають слова В. Чумаченка: «Чудовищно с моральной точки зрения “научное” утверждение, высказывающееся частью кубанских ученых и публицистов о том, что разукраинизация Кубани, начавшаяся в последних числах декабря 1932 г., была «благотворной» для нашего края. Те, кто его бездумно повторяет, забывают, какими чисто коммунистическими методами она проводилась: искусственный голод 1932–33 гг., насильственная депортация станиц с украинским населением в северные регионы, костры из украинских библиотек, массовые политические репрессии и, наконец, полное физическое уничтожение местной украинской интеллигенции. В результате подобной «благотворности» местное украинское население сократилось к настоящему времени по сравнению с 1926 г. почти в 10 раз – показатель, который с точки зрения современной науки можно характеризовать как этническую катастрофу» [17]. Звичайно, таким аргументам можна було протиставити тільки наклеп у ФСБ.

Висновки не забарилися. Якщо російська держава зараз створює україністичний центр і фінансує його, це вже має насторожувати. У 2008 році у

Ростові-на-Дону несподівано з'явився Центр україністики Південного федерального університету на чолі з Е. Поповим, який уявив себе україністом. Було оголошено, що Центр планує підготовку різного профілю фахівців по Україні, але вже 19 грудня того ж року він організував свою першу (анти-українську, ясна річ) конференцію «Геноцид і культурний етноцид русинів Карпатської Русі» з метою дестабілізації становища в Україні. На Інтернет-сайті «Кобза. Українці Росії» Е. Попов розмістив цілком брехливу інформацію, що у Краснодарі є дослідники, «що щільно окупували українську проблематику з суто меркантильних міркувань. Отримуючи фінансування із закордонних фондів, ці вчені говорять лише те, що хочуть почути їхні грантодавці. Навіть записуються в «етнічні українці»». Гідну відповідь на тому ж сайті вмістив В. Чумаченко: він не лише спростував брехню, а й викрив цього «україніста» як працівника ФСБ, пояснюючи, що «наклепники всіх мастей узяли на озброєння це універсальне знаряддя розправи зі своїми опонентами. Адже від нього так солодко пахне отрутою, контррозвідкою і шпигунством. Воно ефективне, тому що пускає по сліду жертви всіх собак, навіть якщо вона, ця жертва, ні в чому не винна» [20].

Викритого Віктором Кириловичем Е. Попова в 2009 році взяли на роботу провідним науковим співробітником в Російський інститут стратегічних досліджень у Москву. Колишній співробітник цього інституту доктор історичних наук О. Ситін так характеризує цю особу: «Сотрудник Института Э. Попов, которого, несмотря на его полную профнепригодность, директор держал на работе за его православно-националистические взгляды, развернул в Ростове-на-Дону широкую деятельность в помощь “донецким повстанцам и борцам с фашизмом, сражающимся и умирающим за русский мир”. Институт, правда, в глубокой тайне, принял самое непосредственное участие в проектах «Славянская гвардия», «Русский сектор» и «Русский вектор». Виявляється, що в цьому закладі розробляли аналітичні записки для Адміністрації президента і рекомендації, як боротися проти України [14]. До речі, зараз Е. Попов – провідний науковий співробітник Інституту російського закордоння у Москві, вважається політологом і так само продовжує писати антиукраїнські статті.

Звісно, Віктор Чумаченко розумів, чим він ризикував. Не кожна людина здатна на таку чесність і мужність, особливо на Кубані. Відчуваючи політичну кон'юнктуру, кубанські гуманітарії пишуть так, щоб помітила влада: якщо навіть не буде нагороди, хоч залишать на посаді в час, коли скрізь скорочують кафедри, знищують цілі напрямки науки. Цілковита більшість кубанських істориків та філологів нині не знає сучасної української наукової літератури, навіть якщо вони пишуть про Україну. Для чого їм вивчати тексти «бандерівців» та «петлюрівців»? Серед кубанських гуманітаріїв дешиця справжніх учених, В. Чумаченко був найбільш яскравою постаттю серед них.

В. Чумаченко плідно співпрацював з українськими колегами. Низку його статей можна знайти в авторитетних українських енциклопедично-

довідкових виданнях, серед яких «Енциклопедія Сучасної України», «Енциклопедія історії України», «Шевченківська енциклопедія», «Українське козацтво: Мала енциклопедія», «Енциклопедія української діаспори». Його добре знали українські вчені: Володимир Білецький, Сергій Білокінь, Галина Бондаренко, Олександр Боронь, Віктор Бурбела, Ігор Гирич, Владислав Грибовський, Роман Дзюбан, Віктор Дудко, Дмитро Єсипенко, Микола Жарких, Микола Железняк, Людмила Іванникова, Сидір Кіраль, Микола Кучеренко, Ірина Преловська, Олександр Принь, Костянтин Рахно, Олександр Рибалко, Юрій Савчук, Володимир Семистяга, Остап Середа, Надія Супрун-Яремко, Олесь Федорук...

Не меншою була кількість його знайомих серед кавказьких учених. Доктор філологічних наук, професор Кабардино-Балкарського університету Зухра Кучукова, яка тридцять три роки добре знала Віктора Чумаченка, пише: «Мы его называли “Большой советской энциклопедией”, затем уже «Википедией», поскольку Чумаченко знал все – от античной культуры до мелочей в современной моде. Я всегда щедро пользовалась его бесценными, глубоко аргументированными советами – будь то формулировка темы кандидатской, докторской, проведение конференции, разрешение каких-то психологических проблем, даже выбор спутника жизни (!), воспитание детей и др. Сидя в своей краснодарской квартире, он общался со всем ученым миром» [6].

Маючи колосальну ерудицію, Віктор Кирилович писав ґрунтовні рецензії на енциклопедії, зокрема варто звернути увагу на його ретельний аналіз змісту української (у співавторстві з Б. Фроловим) та російської енциклопедій, присвячених історії козацтва [15]. Пропозиції, що там містяться, допомогли виправити деякі помилки, заповнити певні прогалини в наступних виданнях згаданих книг, проте повноцінна велика наукова енциклопедія козацтва ще чекає свого часу.

В. Чумаченко висунув ідею створення «Великої кубанської енциклопедії», але її підхопила і привласнила людина, нездатна це зробити науково і якісно, тому вже перший том містив численні огріхи, а серед «видатних кубанців», про яких були написані хвалебні статті, виявилися особами з кримінальним минулим. Звичайно, треба було доручити цю справу Чумаченку, але хто швидший, той і ухопив. Це прикро, особливо тому, що на Кубані досі немає повноцінних енциклопедій. Ще гіршим за якістю був енциклопедичний словник з історії Кубані, що видав професор Б. Трьохбратов у 1997 році [22]. Про велику кількість помилок цього видання зауважено в окремих рецензіях [1; 7]. Навіть ініціали В. Чумаченка, як одного з авторів, надрукували на останній сторінці з помилкою.

Інша перспективна ідея В. Чумаченка – створити серію «Бібліотека Кубані», яка б вмістила раритетні видання та книги вже забутих авторів. Звичайно, потрібно було робити наукові коментарі, текстологічний аналіз. Необхідно було, щоб окремі автори писали українською мовою чи її

кубанським діалектом. Переважну більшість подібних текстів виявив, звісно, сам Віктор Кирилович. Цю ідею також підхопили і реалізували спотворено – про це див: [19]. Тільки коли надрукували 19-й том, згадали про Чумаченка, і саме тому вийшло кілька книжок за його участі: «У истоков литературы Кубани» (від Антона Головатого до Степана Ерастова), «Исторические публицисты» (Прокофій Короленко, Іван Попко, Євгеній Феліцин) тощо.

Навіть вивчаючи наукову спадщину провідних дореволюційних кубанських істориків – Івана Попка, Прокофія Короленка, Євгена Феліцина, Федора Щербини, філолог В. Чумаченко знайшов багато текстів, раніше невідомих.

Справжньою сенсацією стало відкриття Віктора Чумаченка про те, що особистий фонд видатного кубанського козачого історика, економіста і соціолога Федора Щербини у крайовому архіві (який складають оригінали і копії документів, привезених з Праги архівістом Г. Чучмаєм, за винятком «антирадянських книг» Щербини, що конфіскували прикордонники у Чопі) – це лише невелика частина архіву, який у середині 60-х років таємно був переправлений із Чехословаччини до США. Виявити це допоміг американський історик Брайан Боук – один із друзів В. Чумаченка [5]. Енергія Віктора Кириловича, його наполегливі пошуки, аналітичний розум і особисті зв'язки сприяли тому, що копії найважливіших документів з архіву Щербини, нарешті, отримали в Краснодарі на початку 2008 року. Документи, які Чумаченку надійшли з Української вільної академії в США, привіз старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України Юрій Савчук, який був деякий час у Нью-Йорку. До речі, ще в жовтні 1998 року саме Чумаченко знайшов на Ольшанському цвинтарі у Празі могилу Ф. Щербини. Саме це уможливило перепоховання праху великого кубанця у Краснодарі в 2008 році.

Однак сенсацію кубанські історики сприйняли дуже стримано. Набагато більше вони звертали увагу на україністичний нахил наукових досліджень Віктора Кириловича. Були й такі, що натякали «органам» на нібито антиросійську спрямованість цих досліджень. На різних форумах в Інтернеті різні провокатори, що ховалися під псевдонімами «Казак», «Кубанец», «Студент» та інші, цькували професора, приписували йому різні нісенітниці. Деякі це робили в свої публікаціях під справжніми прізвищами. Незважаючи ні на що, подвижник науки продовжував свою роботу, яку нам ще необхідно буде осмислити.

Він планував написати докторську дисертацію про найцікавішого кубанського україномовного літератора – Василя Мову-Лиманського. Ще від часу перебування у Мюнхені він йшов до цього, виявив дуже багато невідомих досі текстів, але не встиг завершити цю важливу роботу. Заважали інші, не менш важливі проекти. Серед них – публікація творів Федора Щербини, отриманих з Америки. Найбільшого значення В. Чумаченко надавав виданню спогадів, про що писав неодноразово [16]. Віктор Кирилович ставив

мемуари великого кубанця на один рівень із «Тихим Доном» Шолохова. В. Чумаченко встиг видати всі чотири томи спогадів, доля двох томів інших творів, які ніколи не друкувалися, ще не визначена. В перспективі Віктор Кирилович бажав видати повне зібрання творів Ф. Щербини. Хто тепер це реалізує?

Безумовно, В. Чумаченко зробив би ще більше, якби не несподівана боротьба з ректоратом університету, якому він віддав 20 років життя. Після того, як змінився ректор, нова адміністрація вирішила відібрати у професора квартиру, яка вже була приватизована на законних підставах (перед тим Віктор Кирилович жив у різних гуртожитках близько 40 років). Знайшовся навіть претендент на його житло. В. Чумаченко двічі виграв суд проти «рідного» ректорату (унікальна за своєю дикістю ситуація!). Допомогла громадська підтримка: 6 квітня 2012 року кубанське телебачення в новинах показало сюжет «Как профессора хотели сделать бомжом». На захист відомого науковця став авторитетний письменник В. Ліхоносов, але виконувач обов'язків ректора М. Шадюк без сорому продовжував терор проти свого професора, на той час уже дуже хворого.

На одному з інтернет-форумів Віктор Кирилович здивовано написав: «проглядывает в моей ситуации какая-то недалёковидность наших руководителей. Всю жизнь я был по взглядам твердым “государственником”, а теперь из меня сознательно и упорно делают диссидента. Ну, выгонят меня на улицу, буду я ходить по оппозиционным митингам, выступать против всего и вся, звать Русь к топору, коротать ночи в кутузках, вместо того, чтобы писать свои научные труды. Это кому-нибудь нужно? От этого будет кому-нибудь польза?» [8]. Програвши суди, ректорат вирішив помститися. Чумаченка позбавили посади завідувача кафедри, керівника наукового центру, передали журнал «Культурная жизнь Юга России» (який створив Віктор Кирилович) іншій людині, скоротили навантаження до мінімуму. На вченій раді професор Б. Трьохбратов публічно звинувачував Чумаченка, що той працює на українських націоналістів і загрожував написати у ФСБ, щоб там звернули увагу на колегу. Під цим приводом і відібрали журнал, де Віктор Кирилович нібито не те друкував, що потрібно.

Працювати далі в КДУКМ тепер було неможливо. Вчений міжнародного рівня тут був не потрібен. Усі гроші професор витратив на суди, на ліки вже їх катастрофічно не вистачало. А лікуватися було дуже потрібно: страшна гіпертонія, діабет, усе гірший зір... Наприкінці 2016 року хвороба не дозволила В. Чумаченку взяти участь у науковій конференції в селищі Кабардинка, а через рік (менше як за два місяці до смерті) він все ж поїхав на наступну конференцію (це був Другий міжнародний науковий форум «Культурное наследие Северного Кавказа как ресурс межнационального согласия», 13–15 жовтня 2017 року, в селищі Кабардинка). Тоді я жив із ним в одному номері й бачив, як Віктору було важко все: ходити, сидіти, стояти, лежати, говорити, навіть дихати. Ноги ледве витримували вагу тіла – треба

було негайно щось змінювати в своєму житті. Але він нічого не міняв, тільки намагався встигнути зробити те, що планував. Не встиг... Погана звичка працювати вночі лише погіршувала стан здоров'я.

У 2014–2017 роках Віктор Кирилович працював старшим науковим співробітником відділу експертно-консультативної діяльності та проблем культурного і природної спадщини, провідним науковим співробітником відділу комплексних проблем вивчення культури Південної філії Російського науково-дослідного інституту культурної та природної спадщини ім. Д. С. Ліхачова. Директор цієї філії Ірина Горлова фактично врятувала Чумаченка. Вона раніше була ректором КДУКМ і добре знала його як одного з найкращих працівників і видатного вченого. Втім, повернути Віктору Кириловичу здоров'я вона не могла.

В останні дні В. Чумаченко багато працював, листувався, телефонував, тому коли у вівторок 5 грудня він не відповідав на дзвінки, це дуже здивувало всіх. Він помер в ніч з 4-го на 5-е грудня біля комп'ютера. Лікарі кажуть, що відірвався тромб. Коли нарешті увійшли в його квартиру, комп'ютер був увімкнений. На останню зустріч з ним у Краснодарі прийшли приголомшені люди з різних вишів, музеїв, наукових та інших закладів, його друзі та добрі знайомі. Я не бачив нікого з КДУКМ, де Віктор працював стільки років. Можливо, коли нова адміністрація зрозуміє, кого втратили, там з'явиться меморіальна аудиторія імені Чумаченка? Тільки як розповідати майбутнім студентам, чому він змушений був звільнитися?

Родичі поховали В. Чумаченка у станиці Ахметовська, де він колись народився. А нам залишається думати, кого ми втратили. Можна згадати, що він був автором понад 600 наукових праць, надрукованих у Росії, Україні, США і навіть Австралії. Був заслуженим працівником культури України (1998), Кубані (2001) та Республіки Адигея (2016). Формально він філолог, але його багато хто називав істориком. Насправді ж, він був енциклопедистом. Його наукові напрямки – літературознавство, україністика, етнографія і фольклористика, культурологія, кубанське краєзнавство, книгознавство, історіографія, джерелознавство... Все це було спрямовано головню на дослідження української Кубані, кубансько-українських літературних і книжкових зв'язків, кубанської літературної традиції як частини діалогу культур в умовах поліетнічного регіону.

Гідне життя В. Чумаченка заслуговує на створення пам'ятника, яким може бути книга спогадів про нього. Він очолював «Кухаренківські читання», «Кубанські літературно-історичні читання», тепер час починати міжнародні «Чумаченківські читання», бо його постать об'єднувала дослідників різних держав. Вічна йому пам'ять!

ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко А. Достижения и недостатки двух новейших уникальных изданий по истории Кубани // *Голос минувшего: Кубанский исторический журнал*. 1998. № 1–2. С. 66–69.
2. Авраменко А. Третя збірка «Кубань – Україна» і проблеми кубанської україністики (з практики діяльності сучасних українських громадських фондаций на Кубані) // *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Історія*. 2009. Т. 25. С. 182–195.
3. Білецький В. Українці України і Кубані: рух назустріч один одному (до історії співпраці громадських організацій Донеччини і Кубані: 1992–2009 рр.) // *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Історія*. 2009. Т. 25. С. 212–213.
4. Бондарь Н. Некоторые формы взаимодействия русской и украинской традиций в условиях Кубани // *Кубань–Украина. Шевченковские чтения–2008. Историко-культурные связи Кубани и Украины: к 70-летию В. Захарченко: материалы научно-практической конференции*. Краснодар: Пресс-Имидж, 2008. С. 141.
5. Боук Б., Чумаченко В. «Американський слід» у долі наукового архіву Федора Щербини: від гіпотези до підтвердження її // *Пам'ятки України: історія та культура*. 2005. № 3–4. С. 190–199.
6. В. К. Чумаченко в воспоминаниях друзей и коллег // *Наследие веков*. Краснодар, 2017. № 4 (12). С. 112. URL: heritage-magazine.com/wp-content/uploads/2017/12/2017_4_.pdf.
7. Гололоб В. (Чумаченко В.). Первый опыт кубанских энциклопедистов // *Кубань: Проблемы культуры и информатизации*. 1998. № 2. С. 53–54.
8. Заслуженный бомж Кубани – 2 // *Форум Кубань.Ру*. URL: forums.kuban.ru/f1476/zasluzhennyj_bomzh_kubani_-_2_a-2588641.html.
9. Козак Мамай: Навчальний посібник-хрестоматія з української літератури / Упорядники: В. Оліфіренко, В. Чумаченко. Київ – Донецьк – Краснодар, 1998. 224 с.
10. Мова (Лиманський) В. Куліш, Байда і козаки. Інтермедія до драми П. Куліша «Байда» з додатком листа Василя Мови до Василя Гнилосирова і драми П. Куліша «Байда, князь Вишневецький». Супровідні статті і редакція Ю. Шевельова і В. Чумаченка. Нью-Йорк, 1995.
11. «Прощавай, Україно, ми були останніми...»: Інтерв'ю з ученим секретарем Товариства української культури Кубані, професором Віктором Кириловичем Чумаченком // *Вісник Товариства української культури Кубані*. 2005. № 2 (42), 7 листопада. URL: kobza.com.ua/visnyk-krasnodar/1187-proshchavaj-ukrajino-my-buly-ostannimy.html.
12. Скибицкая И. Из истории одной переписки, или Нужны ли украинцы Кубани

- Генеральному консульству України в Ростові-на-Дону? // Кубань–Україна: вопросы историко-культурного взаємодєєвья. 2010. Вып. 4. С. 326–335.
13. Слущкий А. Сьогодні сповнилося 50 років з дня народження відомого кубанського професора-українофіла Віктора Кириловича Чумаченка // Вісник Товариства українців Кубані (Краснодар). 2006, 27 квітня. URL: kobza.com.ua/visnyk-krasnodar/1365-ukrajinska-dusha-redaktora-visnyka.html.
 14. Сытин А. Мракобесие Российского института стратегических исследований: взгляд изнутри. URL: <http://politconsultant.org/themes/metrazh/mrakobesie-rossijskogo-instituta-strategicheskikh-issledovaniy-viglyad-iznutri.html>.
 15. Фролов Б., Чумаченко В. Разговор по существу: Рецензия на кн.: Українське козацтво: Мала енциклопедія. Київ; Запоріжжя, 2002. 568 с. // Культурная жизнь Юга России. Краснодар, 2003. № 4 (6). С. 65–71; Чумаченко В. Казачья энциклопедия: попытка № 3: Рецензия на кн.: Казачество: Энциклопедия / Гл. ред. А. Федотов. Москва, 2003. 400 с. // Культурная жизнь Юга России. Краснодар, 2004. № 4. С. 79–86.
 16. Чумаченко В. Воспоминания Ф. Щербины (к проблеме этнокультурной идентичности автора) // Кубань–Україна: вопросы историко-культурного взаємодєєвья. 2008. Вып. 3. С. 46–61; Чумаченко В. Краткий путеводитель по воспоминаниям Ф. Щербины // Культурная жизнь Юга России. 2008. № 3 (28). С. 145–154; Чумаченко В. Шесть чувалов бесценного наследства: готовится к отправке в типографию четвёртый том шеститомного собрания сочинения казачьего историка Фёдора Щербины // Кубанские новости. 2014, 17 сентября С. 8.
 17. Чумаченко В. Идентичность кубанского казачества (научный и идеологический аспекты проблемы) // Культурні зв'язки Донеччини з українським зарубіжжям: матеріали науково-практичної конференції. Донецьк, 2004. С. 198–199.
 18. Чумаченко В. Казачья литературная Голгофа (кубанские писатели, историки и журналисты – жертвы политических репрессий) // Третьи кубанские литературно-исторические чтения: Материалы научно-теоретической конференции (доклады, научные сообщения, публикации). Краснодар, 2001. С. 255–266. URL: www.cossackdom.com/cossack21/chumachenko_golgota.htm.
 19. Чумаченко В. «Кубанская библиотека» в свете проблемы идентичности // Культурная жизнь Юга России. 2009. № 2 (31). С. 71–74.
 20. Чумаченко В. О гэбэшном «филиальчике» в ЮФУ: Ростовские украиноведы начинают карьеру с клеветы // Вісник Товариства українців Кубані (Краснодар). 2009, 1 лютого. URL: kobza.com.ua/visnyk-krasnodar/2658-o-gbshnom-filyalchyke-v-jufu.html.
 21. Чумаченко В. Светлая душа: К 70-летию со дня рождения В. Лихоносова // Культурная жизнь Юга России. 2006. № 2 (16). С. 3.
 22. Энциклопедический словарь по истории Кубани с древнейших времён до октября 1917 года / Под ред. Б. Трехбрatова. Краснодар, 1997. 560 с.

CHUMACHENKO VIKTOR KYRYLOVYCH (1956–2017): LIFE AND SCIENTIFIC WAYS OF THE ENCYCLOPEDIST FROM KUBAN

Anatolii Avramenko

*Krasnodar regional public organization «Kuban–Ukraine Commonwealth»,
Krasnodar, Russia*

The article is devoted to V. Chumachenko as the philologist (literary scientist), historian and encyclopedist. The author, based on his own experience in communicating with V. Chumachenko as the one of the most prominent russian experts in Ukrainian studies as well on some sources, presents interesting biographical facts, tells about the life and scientific priorities, the most important projects of him. The general condition of the Ukrainian ethnos in the Kuban, in particular its cultural status and prospects of development is described by presentation of V. Chumachenko life and scientific ways.

Keywords: V. Chumachenko, Ukrainian studies, Kuban, encyclopedia science.

REFERENCES

Avramenko, A. (1998). Dostizheniia i nedostatki dvukh noveishikh unikalnykh izdaniï po istorii Kubani. *Golos minuvshogo: Kubanskii istoricheskii zhurnal*, 1-2, 66-69 (in Russian).

Avramenko, A. (2009). Tretia zbirka «Kuban – Ukraina» i problemy kubanskoï ukrainistyky (z praktyky diialnosti suchasnykh ukrainskykh hromadskykh fundatsii na Kubani). *Donetskyi visnyk Naukovoho tovarystva im. Shevchenka. Istoriia*, 25, 182-195 (in Ukrainian).

Biletskyi, V. (2009). Ukraintsi Ukrainy i Kubani: rukh nazustrich odyñ odnomu (do istorii spivpratsi hromadskykh orhanizatsii Donechchyny i Kubani: 1992–2009). *Donetskyi visnyk Naukovoho tovarystva im. Shevchenka. Istoriia*, 25, 182-195 (in Ukrainian).

Bondar, N. (2008). Nekotorye formy vzaimodeistviia russkoi i ukrainskoi traditcii v usloviakh Kubani. Kuban–Ukraina. Shevchenkivskie chteniia–2008. In *Proceedings of Science Conference «Istoriko-kulturnye sviazi Kubani i Ukrainy: k 70-letiiu V. Zakharchenko»*. Krasnodar: Press-Imidzh (in Russian).

Bouk, B., Chumachenko, V. (2005). «Amerykanskiy slid» u doli naukovoho arkhivu Fedora Shcherbyny: vid hipotezy do pidtverdzhennia yii. *Pamiatky Ukrainy: istoriia ta kultura*, 3-4, 190-199 (in Ukrainian).

Chumachenko, V. (2001). Kazachia literaturnaia Golgofa (kubanskie pisateli, istoriki i zhurnalisty – zhertvy politicheskikh repressii). In *Proceedings of the Science Conference «Tretie kubanskie literaturno-istoricheskie chteniia»* (pp. 255-266). Krasnodar,

www.cossackdom.com/cossack21/chumachenko_golgofa.htm (in Russian).

Chumachenko, V. (2004). Identichnost kubanskogo kazachestva (nauchnyi i ideologicheskii aspekty problemy). In *Proceedings of the Science Conference «Kulturni zvi'azky Donechchyny z ukrainskym zarubizhzhiam»* (pp. 198-199). Donetsk (in Russian).

Chumachenko, V. (2006). Svetlaia dusha: K 70-letiiu so dnia rozhdeniia V. Likhonosova. *Kulturnaia zhizn Iuga Rossii*, 2(16), 3 (in Russian).

Chumachenko, V. (2008). Vospominaniia F. Shcherbiny (k probleme etnokulturnoi identichnosti avtora). *Kuban–Ukraina: voprosy istoriko-kulturnogo vzaimodeistviia*, 3, 46–61 (in Russian).

Chumachenko, V. (2008). Kratkii putevoditel po vospominaniiam F. Shcherbiny. *Kulturnaia zhizn Iuga Rossii*, 3(28), 145–154 (in Russian).

Chumachenko, V. (2014). Shest chualov bestcennogo nasledstva: gotovitsia k otpravke v tipografiu chetvertyi tom shestitomnogo sobraniia sochineniia kazachego istorika Fedora Shcherbiny. *Kubanskii novosti*, Sep. 17, 8 (in Russian).

Chumachenko, V. (2009). «Kubanskaia biblioteka» v svete problemy identichnosti. In: *Kulturnaia zhizn Iuga Rossii*, 2(31), 71–74 (in Russian).

Chumachenko, V. (2009). O gebeshnom «filialchike» v YFU: Rostovskie ukrainovedy nachinaiut kareru s klevety. *Visnyk Tovarystva ukraintsiv Kubani (Krasnodar)*, Feb. 1, www.kobza.com.ua/visnyk-krasnodar/2658-o-gbshnom-fylyalchyke-v-jufu.html (in Russian).

Chumachenko, V. (2004). Kazachia entciklopediia: popytka № 3: Retcenzii na kn.: Kazachestvo: Entciklopediia (A. Fedotov, ed.). Moscow, 2003. *Kulturnaia zhizn Iuga Rossii*, 4, 79–86 (in Russian).

Frolov, B., Chumachenko, V. (2003). Razgovor po sushchestvu: Retcenzii na kn.: Ukrainske kozatstvo: Mala entsyklopediia. Kyiv; Zaporizhzhia, 2002. 568 p. *Kulturnaia zhizn Iuga Rossii*, 4(6), 65–71 (in Russian).

Golob, V. (Chumachenko, V.). (1998). Pervyi opyt kubanskikh entciklopedistov. *Kuban: Problemy kultury i informatizatsii*, 2, 53–54 (in Russian).

Mova, V. (Lymanskyi, V.). (1995). *Kulish, Baida i kozaky. Intermediia do dramy P. Kulisha «Baida» z dodatkom lysta Vasylia Movy do Vasylia Hnylosyrova i dramy P. Kulisha «Baida, kniaz Vyshnevetskyi»*. (Y. Shevelov, V. Chumachenko, eds). New-York (in Ukrainian).

Olifirenko, V., Chumachenko, V. (Eds.). (1998). *Kozak Mamai: Navchalnyi posibnyk-khrestomatiia z ukrainskoi literatury*. Kyiv, Donetsk, Krasnodar (in Russian).

«Proshchavai, Ukraino, my buly ostannimy...»: Interviu z uchenym sekretarem Tovarystva ukrainskoi kultury Kubani, profesorom Viktorom Kyrylovychem Chumachenkom. (2005). *Visnyk Tovarystva ukrainskoi kultury Kubani*, 2(42), Nov. 7. www.kobza.com.ua/visnyk-krasnodar/1187-proshchavaj-ukrajino-my-buly-ostannimy.html (in Russian).

Skibitskaia, I. (2010). Iz istorii odnoi perepiski, ili Nuzhny li ukraintey Kubani

Generalnomu konsulstvu Ukrainy v Rostove-na-Donu? *Kuban–Ukraina: voprosy istoriko-kulturnogo vzaimodeistviia*, 4, 326-335 (in Russian).

Slutskiy, A. (2006). Sohodni spovnylosia 50 rokov z dnia narodzhennia vidomoho kubanskoho profesora-ukrainofila Viktora Kyrylovycha Chumachenka. *Visnyk Tovarystva ukrainsiv Kubani (Krasnodar)*, Apr. 27, www.kobza.com.ua/visnyk-krasnodar/1365-ukrajinska-dusha-redaktora-visnyka.html (in Ukrainian).

Sytin, A. Mrakobesie Rossiiskogo instituta strategicheskikh issledovaniy: vzgliad iznutri, www.politconsultant.org/themes/metrazh/mrakobesie-rossiyskogo-instituta-strategicheskikh-issledovaniy-viglyad-iznutri.html (in Russian).

Trekhbratova, B. (Ed.). (1997). *Entsiklopedicheskii slovar po istorii Kubani s drevneishikh vremen do oktiabria 1917 goda*. Krasnodar (in Russian).

V. Chumachenko v vospominaniakh druzei i kolleg. (2017). *Nasledie vekov*. Krasnodar, 4(12), 112, www.heritage-magazine.com/wp-content/uploads/2017/12/2017_4_pdf (in Russian).

Zasluzhennyi bomzh Kubani – 2. *Forum Kuban.Ru*, www.forums.kuban.ru/f1476/zasluzhennyj_bomzh_kubani_-_2_a-2588641.html (in Russian).